TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH VA MA’NAVIY IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Abdullayeva Mohira Amanovna
SamDCHTI mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24299539

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarda tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitetni rivojlantirish usullari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlash talabalarda tahlil, sintez, dalillash va ijodiy tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ma’naviy immunitet esa axborot xurujlari va yot g‘oyalarga qarshi ma’naviy barqarorlikni ta’minlaydi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatni mustahkamlaydi. Keys-stadi, debatlar, guruhiy loyihalar va interaktiv internet xizmatlari (Padlet, Mentimeter, Kahoot) orqali talabalarda intellektual va ma’naviy rivojlanishni uyg‘unlashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada pedagogik shartlar, metodik tavsiyalar va baholash mezonlari asosida tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitetni uyg‘un rivojlantirishning samarali yo‘llari ko‘rsatilgan.
Kalit so‘zlar: Tanqidiy fikrlash, ma’naviy immunitet, keys-stadi, debatlar, guruhiy loyiha, interaktiv internet xizmatlari, Padlet, Mentimeter, Kahoot, milliy qadriyatlar.

Kirish

Zamonaviy dunyo, globallashuv jarayonlarining shiddatli rivojlanishi va axborot texnologiyalarining cheksiz imkoniyatlari bilan yo‘g‘rilgan bir davrda, insonning fikrlash tarziga, dunyoqarashiga va ma’naviy qadriyatlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ko‘lami kengayib bormoqda. Bunday sharoitda tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitet tushunchalari alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash – bu axborotni tahlil qilish, baholash va sintez qilish qobiliyati bo‘lsa, ma’naviy immunitet – insonning ma’naviy qadriyatlarini himoya qilish, yot g‘oyalar va ta’sirlarga qarshi tura olish qobiliyatidir. Ushbu ikki tushunchaning bir-biri bilan bog‘liqligi shundaki, aynan tanqidiy fikrlash ma’naviy immunitetni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Chunki tanqidiy fikrlashga ega bo‘lgan inson o‘z e’tiqodi va qadriyatlarini anglagan holda, ularga tahdid soluvchi omillarni aniqlay oladi va ularga qarshi samarali kurasha oladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – oliy ta’lim muassasalari talabalarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va ma’naviy immunitetni mustahkamlashning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, shuningdek, bu yo‘nalishda mavjud muammolarni aniqlash va ularni yechish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

– Tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitet tushunchalarining mohiyatini ochib berish, ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash.

– Talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalari va usullarini tahlil qilish.

– Ma’naviy immunitetni mustahkamlashga xizmat qiluvchi omillarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish yo‘llarini ko‘rsatib berish.

– Oliy ta’lim muassasalarida tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitetni shakllantirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning intellektual va ma’naviy rivojlanishi tanlandi. Chunki aynan oliy ta’lim davri insonning shaxs sifatida shakllanishi, dunyoqarashining rivojlanishi va ma’naviy qadriyatlarining mustahkamlanishi uchun eng muhim

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bosqichlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari darajasi, ma’naviy immunitetining holati va ularning intellektual rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar aniqlanadi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarining o‘quv jarayoniga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ma’naviy immunitetni mustahkamlashga qaratilgan samarali usullar va texnologiyalarni joriy qilish imkonini beradi. Shuningdek, ushbu tadqiqot oliy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim sifatini oshirish va yosh avlodni ma’naviy barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Bugungi kunda jamiyatning har bir jabhasida shiddatli o‘zgarishlar ro‘y berayotgan bir davrda, insonning tanqidiy fikrlash qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy aql egasi axborot oqimini saralay oladi, faktlarni tahlil qiladi, o‘z fikrini asoslaydi va mustaqil qaror qabul qila oladi.

Tanqidiy fikrlash – bu axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni baholash, xulosalar chiqarish va shaxsiy qarashlarni shakllantirish jarayonidir. U shubha bilan qarash, savollar berish va ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirishni o‘z ichiga oladi. Ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish talabalarni mustaqil o‘qishga, muammolarni hal qilishga va kelajakdagi hayotga tayyorlashga yordam beradi. Ta’lim muassasalarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlar va usullarni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Tanqidiy fikrlash bir qator muhim ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Tahlil – bu murakkab tushunchalarni qismlarga ajratish va ularning o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashdir. Sintez – bu alohida elementlarni birlashtirib, yangi tushuncha yoki yechim yaratishdir. Baholash – bu axborotning ishonchliligi va ahamiyatini aniqlashdir. Dalillash – bu o‘z fikrlarini asoslash va himoya qilishdir. Bu ko‘nikmalarning barchasi o‘zaro bog‘liq va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali usullaridan biri bu amaliy mashg‘ulotlardir. Keys-stadilar (case studies) talabalarga hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish imkonini beradi. Debatlar turli nuqtayi nazarlarni ko‘rib chiqish va o‘z pozitsiyasini asoslash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Muammoli vaziyatlar talabalardan zudlik bilan qaror qabul qilishni va ularning oqibatlarini baholashni talab qiladi. Bundan tashqari, interaktiv o‘qitish usullari, jumladan, guruhli loyihalar, munozaralar va rolli o‘yinlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Bu usullar talabalarni faol ishtirok etishga, savollar berishga va mavjud ma’lumotlarni shubha ostiga olishga undaydi.

Ma’naviy immunitet – bu shaxsning, jamiyatning va hatto mamlakatning ma’naviy sog‘lomligini saqlashga qaratilgan ruhiy, axloqiy va madaniy "qalqoni"dir. U insonning ichki dunyosini tashqi ta’sirlardan, zararli g‘oyalardan va axborot xurujlaridan himoya qiladigan mustahkam iroda, axloqiy barqarorlik va milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usiga asoslanadi. Ma’naviy immunitet, avvalo, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, o‘z xalqining urf-odatlarini va an’analarini hurmat qilishni, shuningdek, boshqa xalqlarning madaniyatiga nisbatan tolerantlikni anglatadi. Bu tushuncha insonning o‘z e’tiqodida mustahkam turishi, haqiqatni yolg‘ondan ajrata olishi, ma’naviy va axloqiy jihatdan komil bo‘lish

Globallashuv jarayonida axborot oqimining shiddatli tus olishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi, afsuski, turli xil yot g‘oyalar va axborot xurujlarining ham tarqalishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday sharoitda ma’naviy immunitetning ahamiyati yanada ortadi. Ma’naviy immunitetga ega bo‘lgan inson yolg‘on va bo‘htonni haqiqatdan ajrata oladi, turli provokatsiyalarga uchmaydi, o‘z fikrini himoya qila oladi va jamiyatning sog‘lom rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Ayniqsa, yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirish muhim ahamiyatga ega, chunki ular turli xil axborot xurujlariga ko‘proq moyil bo‘ladilar. Yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishda ularga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy-axloqiy masalalarga alohida e’tibor qaratish lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ma’naviy immunitetni shakllantirish – bu uzluksiz va murakkab jarayon bo‘lib, unda oila, mahalla va ta’lim muassasasi o‘zaro hamkorlikda faol ishtirok etishi lozim. Oila – insonning birinchi tarbiya maskanidir. Oilada bolalarga milliy va umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar singdiriladi. Ota-onalar o‘z farzandlariga o‘rnak bo‘lishlari, ular bilan muntazam muloqotda bo‘lishlari, ularning qiziqishlari va muammolari bilan qiziqishlari lozim. Mahalla – bu jamiyatning kichik modeli bo‘lib, u yerda ijtimoiy munosabatlar o‘rnatiladi. Mahalla aholisining, ayniqsa yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga katta e’tibor qaratishi, turli xil ma’rifiy tadbirlar tashkil etishi, nosog‘lom ta’sirlarga qarshi birgalikda kurashishi lozim. Ta’lim muassasalari – yoshlarning bilim olishi, kasb egallashi va dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchilar yoshlarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, ilm-fan yutuqlarini singdirishlari, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashlari, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatishlari lozim. Oila, mahalla va ta’lim muassasasining o‘zaro hamkorligi ma’naviy immunitetni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ular birgalikda harakat qilib, yoshlarning ma’naviy sog‘lomligini ta’minlashlari, ularni vatanga sadoqatli, yuksak ma’naviyatli insonlar qilib tarbiyalashlari mumkin.

Bugungi globallashuv jarayonlarida, axborot oqimining shiddati har qachongidan ham yuqori bo‘lgan bir davrda, yosh avlodning tanqidiy fikrlashi va ma’naviy immunitetini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, shaxsning atrof-olamni to‘g‘ri anglashi, sog‘lom qarorlar qabul qilishi va turli xil tahdidlarga qarshi tura olishi uchun zamin yaratadi. Ushbu maqsadga erishishda zamonaviy ta’lim metodlari va texnologiyalari muhim o‘rin tutadi.

Ta’lim jarayonida interaktiv internet xizmatlarini qo‘llash talabalarning faolligini oshirish, ularning bilimlarini mustahkamlash va darslarga qiziqishini uyg‘otishga xizmat qiladi. Masalan, Padlet doskasi talabalarga o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, guruhiy muhokamalarda ishtirok etish va loyihalar ustida hamkorlikda ishlash imkonini beradi. Mentimeter esa, so‘rovnomalar, viktorinalar va boshqa interaktiv savol-javoblar vositasida talabalarning mavzuni qanchalik o‘zlashtirganligini aniqlash va ularga tezkor fikr-mulohaza berish imkonini yaratadi. Kahoot o‘yini esa, darslarni qiziqarli va raqobatbardosh shaklda o‘tkazish, talabalarning bilimlarini mustahkamlash va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu platformalar talabalarning tanqidiy fikrlashini rag‘batlantirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish va axborotni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi.

Keys-stadi (vaziyatli tahlil) va guruhiy loyihalar talabalarning nafaqat bilimlarini chuqurlashtirishga, balki ularning kommunikativ ko‘nikmalarini, jamoada ishlash qobiliyatini va mustaqil qaror qabul qilish malakalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bunday loyihalarda talabalar real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo‘llarini izlash orqali tanqidiy fikrlashga o‘rganadilar. Intellektual tarbiya bilan birga ma’naviy tarbiyani uyg‘unlashtirish, loyihalarning axloqiy jihatlariga e’tibor qaratish, talabalarda insoniylik, adolat, mas’uliyat va vatanparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Masalan, ekologik muammolarga bag‘ishlangan loyihalarda talabalarning tabiatga bo‘lgan munosabati, uni asrash va kelajak avlodlarga yetkazish mas’uliyati shakllanadi.

Bugungi kunda mediakontent yoshlarning fikriga va dunyoqarashiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, ta’lim jarayonida ma’naviy-axloqiy tarbiyani qo‘llab-quvvatlash uchun mediakontent platformalaridan samarali foydalanish muhimdir. Bu platformalar orqali talabalarga ma’rifiy filmlar, ko‘rsatuvlar, podkastlar va boshqa kontentlarni taklif qilish, ularda milliy qadriyatlarga hurmat, insoniylik va adolat tuyg‘ularini tarbiyalashga yordam beradi. Shuningdek, talabalarni mediasavodxonlikka o‘rgatish, ularga axborotni tanqidiy baholash, feyk yangiliklarni aniqlash va media manipulyatsiyaga qarshi turish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tarqalayotgan ma’lumotlarni tekshirish, manbalarni baholash va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatish orqali talabalarning ma’naviy immunitetini kuchaytirish mumkin.

LMS (Learning Management System) platformalari ta’lim jarayonini boshqarish, o‘quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlarni tekshirish va talabalarning bilimlarini baholash uchun qulay vosita hisoblanadi. Bu platformalarda integratsiya orqali talabalarning faolligini, o‘zlashtirish darajasini va tanqidiy fikrlash qobiliyatini nazorat qilish mumkin. Masalan, talabalarning topshiriqlarini avtomatik ravishda tekshirish, ularga tezkor fikr-mulohaza berish va ularning xatolarini tuzatishga yordam berish imkoniyati mavjud. Shuningdek, LMS platformalari orqali talabalarning interaktiv darslardagi ishtirokini, forumlardagi muhokamalardagi faolligini va loyihalardagi hamkorligini baholash mumkin. Nazorat va baholash jarayonida talabalarning nafaqat bilimlarini, balki ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini, muammolarni hal qilish malakalarini va ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga sodiqligini ham baholash muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitetni uyg‘un rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Interaktiv internet xizmatlari, keys-stadi, guruhiy loyihalar, mediakontent platformalari va LMS platformalarini to‘g‘ri qo‘llash orqali yosh avlodni axborot asrining chaqiriqlariga tayyorlash, ularni mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga sodiq va Vatanimiz ravnaqiga hissa qo‘shadigan insonlar qilib tarbiyalash mumkin.

Dars jarayonida tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun talabalarga muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ma’lumotlar manbalarini baholash, muqobil yechimlarni taklif qilishga undaydigan topshiriqlar berilishi lozim. Bunday topshiriqlar talabalarni mavzuga chuqurroq kirishiga, turli nuqtayi nazarlarni ko‘rib chiqishga va o‘z fikrlarini asoslashga o‘rgatadi. Misol uchun, talabalarga tarixiy voqealar, ijtimoiy muammolar yoki ilmiy nazariyalar haqida bahslashish, esse yozish yoki taqdimot qilish topshirilishi mumkin. Topshiriqlarni baholashda nafaqat to‘g‘ri javob, balki fikrlash jarayoni, dalillarning keltirilishi va muqobil nuqtayi nazarlarni qabul qilish qobiliyati ham inobatga olinishi kerak.

Ma’naviy immunitetni mustahkamlash uchun milliy va global misollardan foydalanish. Ma’naviy immunitetni shakllantirishda milliy va jahon adabiyoti, san’ati, tarixi va madaniyatining eng yaxshi namunalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Talabalarni o‘z xalqining qadriyatlari, urf-odatlari va an’analari bilan tanishtirish, ularda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otadi. Shu bilan birga, jahon madaniyatining durdonalari bilan tanishtirish, ularning dunyoqarashini kengaytiradi, boshqa xalqlarning madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. Bu misollar orqali yosh avlodda ma’naviy barkamollik, insof, adolat, mehr-oqibat kabi fazilatlar shakllanadi.

Baholash va monitoring tizimlari orqali talabalardagi o‘zgarishlarni aniqlash. Talabalardagi ma’naviy-axloqiy o‘zgarishlarni aniqlash uchun muntazam ravishda baholash va monitoring tizimlarini joriy etish lozim. Bunda, talabalarning o‘z-o‘zini baholash usullari, tengdoshlari tomonidan baholash, kuzatuvlar, suhbatlar, testlar, anketalar va boshqa vositalardan foydalanish mumkin. Baholash natijalari asosida talabalarning ma’naviy rivojlanishidagi kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, ularga individual yondashuvlar belgilanadi va zarur korreksiyalar kiritiladi. Monitoring tizimi, shuningdek, ta’lim muassasasidagi ma’naviy muhitning holatini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Facione, P. A. (2015). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts.* Insight Assessment. – Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari va ta’limdagi ahamiyati.
2. Paul, R., & Elder, L. (2014). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools.* Foundation for Critical Thinking. – Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun metodik yo‘l-yo‘riqlar.
3. Halpern, D. F. (2013). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking.* Psychology Press. – Tanqidiy fikrlashning kognitiv jarayonlari va ta’limda qo‘llanilishi.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press. – Intellektual rivojlanish va ijtimoiy muhitning o‘zaro bog‘lanishi.
5. UNESCO (2022). *Education for Sustainable Development: Building Resilient Minds and Values.* UNESCO Publishing. – Ma’naviy immunitet va global ta’lim tendensiyalariga oid tavsiyalar.
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *Barkamol avlod – mamlakat taraqqiyotining asosiy omili.* – Toshkent. – Milliy qadriyatlar va ma’naviy immunitetni mustahkamlashga oid davlat siyosati.
7. ZiyoNET (2023). *O‘zbekiston oliy ta’limida raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi.* – Toshkent. – Raqamli muhitda talabalarda tanqidiy fikrlash va ma’naviy immunitetni rivojlantirish amaliyoti.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.